

KIRGIZ TÜRKLERİNDE EVLİLİK VE BUNA BAĞLI İNANIŞLAR

Marriage and Relevant Believes In Kyrgyz Turks

Dr. Mayramgöl DIYKANBAYEVA*

ÖZ

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da aile, evlenme ile başlar. Kırgızlar "aile küçük devlet" düşüncesine bağlı olarak, soyun devamı ve akrabalık ilişkilerinin güçlenmesi için çocuklarını evlendirirler. Türk kültürünün bütünlüğü, Kırgız aile kurumunda da ön plana çıkar. Evlenme biçimlerini, Kırgızların hayat şartları, gelenekleri, örf ve adetleri belirler. Bu makalede Kırgızlarda başlık parası başta olmak üzere, evlenme türleri, gelenek ve görenekler, çeşitli ritüeller ve bunlara bağlı arkaik unsurlar ile evliliğe dayalı akrabalık adlarına yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kırgızlar, aile, evlilik, başlık parası, gelenek.

ABSTRACT

As in other Turkish tribes, the family starts with marriage in the Kyrgyz. Related to the view that family is the small state, the Kyrgyz make their children marry for permanence of lineage and strengthening relative ties. Coherence of Turkish culture becomes prominent also in Kyrgyz family. Life conditions, traditions and customs of the Kyrgyz determine their marriage forms. In this article, marriage types, particularly bride price, traditions and customs, various rituals, related archaic elements and kindred names based on marriage are included.

Key Words: The Kyrgyz, family, marriage, bride price, tradition.

Giriş

Kırgız ailelerinde görülen eski bir takım inanışlar ve tarihî belgeler, Kırgızların çok eski bir Türk boyu olduğunu kanıtlamış durumdadır. Kırgızlar gelenek, görenek ve örf âdetlerine çok bağlıdır. Bundan dolayı aile konusuna özel bir ilgi gösterirler. Bu özel ilgi Kırgızlarda "Aile küçük devlet" sözüne de yansır. Uzun süre göçebe hayat yaşayan Kırgızlarda ataerkil ilişkilerin devam etmesinden dolayı akrabalık bağları, ilişkileri çok güçlüdür. Onun için Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir baba ocağıdır.

Evlilik, insan hayatında çok önemli bir akittir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok âdet ve inanış oluşmuştur. Kırgızların bu inanış ve âdetleri hem İslamiyet'e ait hem de İslam öncesi unsurları taşımaktadır.

Evlenme gelenekleri dünyanın hemen hemen her tarafında görülmekle birlikte eş seçimi, eş sayısı, evlilikte yapılan törenler toplumlara göre değişmektedir. Kırgızlarda evlenme kelimesi erkekler için "üylönüü"(Abduldaev, İsaev1969: 658), kızlar için "turmuş-ka çıguu" (Abduldaev, İsaev 1969: 622) olarak ifade edilmektedir. *Üy – ev, lönüü –*

*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, mayramgul@hotmail.com

lenme, turmuş – hayat, çıguu - çıkmak. Bu durumda Kırgızlarda erkek evlenir, kız ise hayata çıkar. Kısacası Kırgızlarda bir erkek evlenerek bir eve sahip olur, kendi evinin reisi olur, kız ise baba evinden çıkıp yeni hayata başlar.

Kırgızcada karşımıza çıkan *üylönüü, üy bülöö kuruu* sözleri Türkçede *evlenme, ev bark edinme* anlamına gelmektedir. Kırgız toplumunda evin en küçük oğlunun dışındaki çocuklar anne, baba tarafından evlendirilir ve kendi evlerini kurarlar. Bundan dolayı *“Boy cetken cigit üylönsün, üyünön camı sıy körsün” (Büyüyen yiğit evlensin, evinden yeni değer görsün)* (Abduldaev, İsaev 1969:658) derler.

Evlilik Türleri

Bel Kuda ve Beşik Kuda

Eskiden Kırgızlarda çocuk çok küçükken hatta doğmadan söz keserler, dünür olurlardı. Buna Kırgızlar, *“bel kuda” (bel dünür)* (Cusupov 1991: 535) derler. Böylece *bel – bel, kuda – dünür* olduğundan ve çocuk anne karnındayken sözleri kesildiğinden bu tür evliliğe *bel kuda* adını vermişlerdir. Kabile ve halkların düşman olarak kavga ettikleri iptidai zamanlarda, ana babalar güzel ümit ve hayallerle çocukları dünyaya gelmeden akraba olarak, yakınlaşmayı istemişler, birbirlerinin destek ve himayelerini kazanmayı arzulamışlardır. Onlar önceden verilen sözü bozmamak için, oku ağza alıp ıslatarak veya serçe parmağın kanını emerek yemin ederlermiş. Böylece insanlar “bel kuda” olduktan sonra daha yakın ve samimi olurlarmış. Dünür olmanın bu şekli kahramanlık destanlarımızda da geçmektedir. Manas destanında, Manas ile Akun, henüz dünyaya gelmemiş olan Semetey ile Açıürök’ün kaderlerini çizmektedirler:

*Kan Kökötay aşında,
Kalñ cıyn kaşında.
Kankor Manas Akunga
Bel kuda bolgon ceri bar.* (Kırbaşev 1995:142).

Han Kökötay aşında
Kalabalık halkın önünde.,
Kahraman Manas Akun’a
Bel dünür olduğu yeri var “

Sarinci Bököy” destanında ise:

*Bel kuda bolgon atası,
Bermettin uşul küyöösü,
Barkına cetpes can bolso,
Başkanı Bermet süyöbü?* (Kırgız Edebiyatının
Tarihi I. 2004:III)
denilmektedir.

Bel dünür olmuş babası,
Bermet’in bu kocası.
Değerini bilmez can olsa,
Başkanı Bermet sever mi?

Bu yakınlaşma zor zamanlarda birbirlerine yardım etmelerini ve destek olmalarını sağlar. Aynı zamanda bu evlilik türü aileler arasındaki dostluğu daha da pekiştirmek ve devam ettirmek için yapılır. Bunun yanı sıra Kırgız dünürler birbirlerine çok saygılıdır. Bu durum atasözlerine de yansır: *“Kuda bolgonço kulu, biyin suraş, kuda bolgondon*

kiyin kul bolso da sıylaş” (*Dünür oluncaya kadar köle, beyini soruştur, dünür olduktan sonra köle olsa da saygı göster*) (İbrahimov 2005: 311).

“Bel kuda” yani henüz doğmamış çocukları nişanlama âdeti Kazak, Özbek ve Taciklerde de yaygın olarak görülmektedir. Buna örnek olarak Kozu Körpeş ile Bayan Suluu, Alpamış, Tahir ve Zühre adlı destanları gösterebiliriz. Bunun örneği Manas destanında da bulunmaktadır. Manas, oğlu Semetey’i Akun kızı Ayçürök ile “*bel kuda*” yapmıştır (Akmataliev 1993: 24).

Orta Asya’daki “*bel kuda*” ve “*beşik kuda*” geleneği Anadolu’daki “*beşik kertme*” geleneğini karşılamaktadır. Örneğin; “Dede Korkut Destan’larında “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan İder Hanum Hey” bölümünde de Pay Piçen Big ile Pay Püre Big henüz doğmamış olan çocuklarını beşik kertme adaklı yapmaktadırlar (Ergin 1964: 26).

Dünür olmanın ikinci şekli, çocuklar beşikteyken kararlaştırılmış olduğundan “*beşik kuda*” denilmektedir. Görüldüğü gibi “*bel kuda*” ve “*beşik kuda*” ile çocukların geleceği önceden çizilmektedir. “*Beşik kuda*”nın geçmişte çok yaygın bir evlenme şekli olduğu görülmektedir.

Cuuçu Kelüü

Dünür olmanın sonraki şekli “*cuuçu ciberüü*” (*dünürcü gelmek*). Bu gelenek de çok eskilerden günümüze kadar süregelmiştir. Dünürcü olarak genelde yaşça büyük, halka nazı geçen, sevimli, namuslu ve söz ustası insanlar gönderilmektedir.

Manas destanında Kanıkey’in babası Tacik Hanı Temirhan’a dünürcü olarak bilge, söz ustası aksakal Bakay’ın gelmesi şöyle anlatılmaktadır:

*Kan Bukardın şaarına,
Temirkandın aldına,
Kuda bolo baralı,
Cetik tuugan doluga,
Barıp söykö salalı.*

*Kara tögüp mal berip,
Kaңçalık düynö nar berip,
Çataктаşpay çırdашpay
Temirkanga baralı (Manas 1984: 233).*

*Han Bukar’ın şehrine,
Temirkan’ın karşısına,
Dünürcü olup varalım,
Uyanık doğmuş hırçına,
Varıp küpe takalım.
Sayısız çok hayvan verip,
Çok sayıda deve verip,
Kavgasız gürültüsüz
Temirkan’a varalım.*

Günümüzde “*bel kuda*” ile “*beşik kuda*” şekli nerdeyse varlığını yitirmiştir. Kırsal kesimlerde evliliğin “*cuuçu ciberüü*” (*dünürcü gelme*) şekli devam etmektedir. Bundan dolayı halk arasında: “Elçilikke ölüm çok, Cuuçulukka korduk çok” (El Adabiyatı Serisi 2003:46) (*Elçiye ölüm yok, dünürçüyü hor görmek yok*), “Cakşıga cuuçu kelet, Camanga kuuçu kelet” (Kırgız Adabiyatının Tarihi 2004: 113) (*İyiye dünürcü gelir, kötüye düşman gelir*) şeklinde sözler yaygındır.

Şehirlerde, ilçelerde, kasabalarda gençler artık kendileri tanışarak, anlaşarak evliliğe karar vermektedir. Bütün milletlerde olduğu gibi Kırgızlarda da evlilik, nesilden nesile geçen köklü bir gelenektir.

Kırgız kültüründe kız vermeyle ilgili sıkça kullanılan atasözlerinden bazıları şunlardır: “Kımızdı içkenge ber, kızdı suraganga ber” (*Kımızdı içene ver, kızı isteyene ver*), “Buu-daydın bara turgan ceri tegirmen, kızdın bara turgan ceri küyöö” (*Buğdayın gideceği yer değirmen, kızın gideceği yer koca*), “Eki cakşı cayloogo çıksa kudalaşıp tüşöt, eki caman cayloogo çıksa kubalaşıp tüşöt” (*İki iyi yaylaya çıkarsa dünür olarak obaya döner, iki kötü yaylaya çıkarsa kavga ederek obaya döner*), “Kızı bardın nazı bar” (*Kızı varın, nazı var*), Tuzdu köp saktaba su bolot, kızdı köp saktaba kün bolot” (*Tuzu çok bekletme su olur, kızı çok bekletme cariye olur*)(İbragimov 2005:244-327).

Anlaşıldığı üzere Kırgız atasözleri de hayattaki olaylardan alınarak ortaya çıkmıştır.

Etnik şart olarak genelde Kırgız'ın Kırgız ile evlenmesi gerekir. Geçmişte Kırgızlar sadece Kırgız olanlarla evlenip, millî birlik ve beraberliğin korunmasında bunun önemli olduğuna inanmışlardır. Günümüzde bu durumun az da olsa değişime uğradığını, Kırgız kızlarının başka boy ve milletlere mensup kişilerle de evlendiklerini görmekteyiz.

Kırgızlarda yedi ata geçmeden gelin ve damat adaylarının birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılırlar (Cusupov 1991:119). Bundan dolayı her Kırgız çocuğunun yedi atasının adını bilmesi şarttır. Bilmeyenler ayıplanır. Yedi ata geçmeden evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak, neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır.

Evlilikte akrabalık sınırı Manas destanında da açıkça anlatılmaktadır. Bay Cakıp oğlu Manas'ı Kırgız kızı ile değil de Tacik kızı ile evlendirmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan biri Manas'a layık kız aradıklarında kızların hepsiyle yedi atalarının bir çıkması, ikincisi ise soyu temizleme, sağlam bir nesil oluşturma isteğidir Cakıp Bay'ın. Destanda geçen “Kurama temir kurç bolot” (*Karma demir keskin olur*) (Alımbekov1996:42) atasözü de bu amacı vurgulamaktadır.

Bunun yanı sıra Kırgızlar oğullarının evleneceği kızın ailesini de araştırmaktadırlar. Dünür olacağı ailenin saygıdeğer, terbiyeli insanlar olmasına dikkat ederler ve çocuklarına “Katın albay kayın al” (*kadın alma, kayın al*), “Eşiğin körüp törünö öt, enesin körüp kızın al” (*avlusuna bakıp, evine gir, anasına bakıp, kızını al*) derler.

Kırgızlar Müslüman oldukları için kendi örf âdetlerinin yanında dinî kurallara da uymaktadırlar. Kırgızlar genelde farklı dinden birileriyle evlenmezler. Ancak günümüzde Hıristiyan Ruslarla evli olanlara rastlamaktayız. Bu da yaklaşık yüz yıla aşkın bir süre Ruslarla beraber yaşamının getirdiği etki ile açıklanabilir.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de genelde erkek çocuğun evlenmesi ilk olarak baba tarafından önerilir. Kırgızlar “Ata sözü ar namıs” (*baba sözü ar – namıs*) diyerek babalarının sözüne kulak verirler ve onların sözünü kanun gibi görürler. Dolayısıyla babanın önerisinin reddetmek ayıptır, toplum tarafından hoş karşılanmaz. Baba sözünün namus sayılıp, itirazsız kabul edilmesi ve buna uymayanların kınanması bize geleneksel Türk

dininde “atalar kültü” inancını hatırlatmaktadır. Çünkü ata ruhuna duyulan saygı, İslami gelenekle de birleşerek Türk toplumlarında büyüklere saygıyı, hürmeti ve sözlerini dinlemeyi beraberinde getirmiştir. Burada ayrıca kapalı toplum özelliğinin ve “ata erkil” aile yapısının da etkisi söz konusudur (Polat 2005: 152).

Büyüklere, atalara saygı Manas destanında Cakıp Han’ın Almanbet’e verdiği öğütlerde de karşımıza çıkmaktadır:

*Razı boldum özünö çorom!
Cırgap kaldım sözünö çorom!
Sen sıylasañ Bakay degen
Karıñdı,
Kuday sıylaar baş başındı,
Barıñdı (Manas 1984: 87).*

*Memnun kaldım senden yiğidim!
Hayran kaldım sözüne yiğidim!
Saygı gösterirsen Bakay denem
İhtiyarına,
Allah sever başımın
Varlığını.*

Levirat

Kırgızlarda çok eskiden beri süregelen *Levirat* ve *sorarat* evlilik türleri de vardır. Bunların arasından *levirat* Kırgızlar arasında yaygındı. Levirat Kırgız Türkçesinde Amangerlik, Kazak Türkçesinde Amengerlik, Türkmen Türkçesinde Dakılmak olarak geçmektedir. Levirat, kocası ölmüş kadını kocasının erkek kardeşi ile evlendirme türüdür. Kırgızlarda dul kalan kadını alacak kayın, ölmüş kardeşinden küçük olmalıdır. Çünkü kocanın büyüğü gelin için kayın baba yarısıdır. Baba ölürse onun yerine ağabey kalır ve baba görevini üstlenir, geriye kalan küçükleri korur, kollar. Bu gelenek göçebe hayat yaşayan bütün Türk boylarında çok yaygın bir gelenektir. Bütün Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da ölmüş adamın eşinin baba evine dönmesi hoş karşılanmazdı. Bu gelenek Kırgız destanları başta olmak üzere diğer edebî eserlere de konu olmuştur. Örneğin “Manas” destanında bu durum şöyle geçmektedir:

*At ölsö sooru keres deçü ele,
Aga ölsö cene keres deçü ele,
Kan balası Kanıkey,
Er Manastan kaldı deyt,
Akıl menen tuugan Abıke,
Köödök tuugan al Köbökö,
Er Manastın inışı,
Ce Köbökö tiyebi?
Ce Abıkege tiyebi?
Süygönünö barsın deyt (Manas 1984: 297).*

*At ölürse postu miras derlerdi,
Abi ölürse yenge miras derlerdi,
Han çocuğu Kanıkey,
Er Manas’tan kalmış,
Akıllı doğan Abıke,
Hödük doğan o Köbökö,
Er Manas’ın kardeşi.
Köbökö ile mi evlenir?
Abıke ile mi evlenir?
Sevdiğine varsın diyor*

Bazen bu evlilik türü hoş olmayan görüntülere de sahne olurdu. Mesela, eşler arasında yaş farkı çok büyük olabiliyordu. Abi öldüğü zaman evdeki bekâr erkek kardeş, küçük olmasına rağmen yenge ile evlenmek zorunda kalıyordu. Bu durum “Kırılan Kılıç”

tarihî romanında şöyle anlatılmaktadır: “Ayzaada dul kalalı üzerinde üç yıl geçti. Beklenen gün geldi. Babası Yağmur ile annesi akrabalarıyla geldi. Ayzaada'nın üzerinden kara giysileri çıkartıldı. Böylece yas dönemi bitmiş oldu. Ayzaada'nın babası Yağmur dünürünün bir şeyler demesini bekliyordu, fakat dünürü suratını asmış sessizce oturuyordu. Baba Yağmur dayanamadı: “Dünürüm bizi Allah birleştirdi, şimdi de Allah ayırıyor. Ne yapalım? Kaderimiz böyleymiş. Sen de benim gibi bir babasın. Kızım Ayzaada genç, gençliğine acı, izin ver, götüreyim dedi. Bu sözler üzerine dünürü dayanamayıp ağlamaya başladı. “Hayır” dedi. Oğlum Demir öldüğü için ayrıldım. Şimdi de gelinim Ayzaada'dan diri ayrılammam. Avucum boş değil. Demirim öldüyse, Bolot'um var. Erkek çocuk on iki yaşında, kız çocuğu on üç yaşında ergenliğe ulaşır. Bolot'um bu yıl on iki yaşına girecek, nikâh buyurur. Oğlum Bolot'a nikâh yaparım”(Kasimbekov:1998, 284 – 287).

Karakalpklarda ise eşi ölen kadın baba evine gönderilirse, “Sizde erkek kalmadı mı, kadını bırakmışsınız” diyerek merhumun akrabalarını ayıplarlar (Tabışaliev, 32). Türk boylarının tümünde görülen bu davranışın temelinde aile ile malın bölünmemesi fikri yatmaktadır.

Evlilik Törenleri

Kalıñ Tölöö

Kırgızlar arasında yaşatılan geleneklerden biri de başlık parasıdır. Buna Kırgızlar “*kalıñ*” derler. *Kalıñ* kelimesi bütün Türk dillerinde müşterek ve çok eski bir kelime olup, G. J. Ramstedt'e göre bu kelimeye ilk defa Suci kitabesinde rastlanmaktadır (İnan 1998:348). Kırgızlarda evliliğin gerçekleşmesi için başlık parasının ödenmesi çok önemli koşullardan biridir. Eskiden başlık parası kızın bütün soyuna, akrabalarına verildi (Abramzon 1999: 153). Günümüzde sadece babaya verilmektedir. Aynı zamanda eskiden başlık parası vermek sadece oğlanın babasının görevi olmayıp, bütün akrabalarının göreviyken günümüzde bu işi sadece baba üstlenmektedir. Başlık parasıyla ilgili XIX. yüzyılda akademisyen V. V. Radloff tarafından yazıya geçirilen Manas destanında şöyle denilmektedir:

*Kırk çoro keldi deyt,
Kırk cüz cılkı aydap keldi:
“Bu nemine cılkılar?”
“Cakıptım elge salgan salımı
Kanıkeyge kırk çoronun
Aydap kelgen kalıñı”(Manas1995: 445).*

*Kırk yiğit geldi diyor,
Kırk yüz at sürüp geldi:
“Bu ne atlar?”
“Cakıp'ın halktan aldığı vergisi
Kanıkey'e kırk yiğidin
Getirdiği başlık parası”.*

Yukarıdaki parçadan anlaşılacağı üzere Cakıp Han da Kanıkey'in babası Temirhan'a başlık parası ödeyebilmek için halktan yardım almıştır. Çin kaynaklarında da Kırgızlar evlendiklerinde atlar ve koyunlar verdikleri anlatılmaktadır (Biçurin: 1950: 351-353).

Yine “Manas” destanının başka bir varyantında dünürcü gelme ve başlık parası şöyle anlatılmaktadır:

Tuura sözdün kıskası,

Doğru sözün kıskası,

*Azır kördüm, Temirhan.
Cuuçu keldim desembi?
Kaalap keldim özündü,
Kan Temirim esenbi?
Seksen narga dilde artıp,
Cuuçu bolgon cerim bar.
Sizge küyöo boluuçu,
Arştan Manas şerim bar.
Seksek töögö dilde artıp,
On eki kızıdın kencesi,
Kudaydın suygön pendesi,
Oluya balan Kanıkey,
Söykö salaar cerim bar (Manas1984: 135).*

*Şimdi gördüm Temirhan.
Dünürücü geldim deyim mi?
İsteyip geldim deyim mi?
Han Temirhan esen mi?
Seksen ata altın yükleyip,
Dünürücü olduğum gün bugün.
Size damat olacak,
Aslan Manas erim var.
Seksen deveye altın yükleyip,
On iki kızın küçüğü,
Allah'ın sevdiği kulu,
Değerli kızın Kanıkey'e
Küpe takacak gün bugün.*

Görüldüğü gibi eskiden başlık parası hayvanlarla, mücevherlerle ödenirken günümüzde parayla ödenmektedir. Başlık parasının ölçüsü ailenin ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Genelde ekonomik durumu iyi olmayan aileler aldıkları başlık parasıyla kızlarına çeyiz hazırlamaya çalışırlar. Yani anlaşılacağı üzere başlık burada çeyizin hazırlanması için bir maddi kaynak olmaktadır. Bundan dolayı Kırgızlar çocuklarını evlendirirken “Teñ teni menen tezek kabı menen” (*İnsan dengi ile tezek çuvalı ile iyidir*) diyerek dünür olacağı insanların kendi denklere olmasını isterler. Sözü geçen atasözü Türkiye'deki “Davul bile dengi dengine” atasözünün karşılığıdır.

Bir bakımdan başlık eskiden Kırgız kızlarının kaderi olmuştur. Göz kamaştırıcı mücevherleri, onca hayvanları görünce yoksul aileler kızlarını yaşına bakmaksızın zengin beylerle evlendirmişlerdir.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere yoksul aileler aldıkları başlık parasını kızlarına “sep” (çeyiz) hazırlamak için kullanmışlardır. Çünkü Kırgızlar “Septüü kelin erke kelin, sepsiz kelin kelte kelin” (*Çeyizli gelin değerli gelin, çeyizsiz gelin utanmaz gelin*) derler. Bundan dolayı gelinle gelen çeyiz gelinin değerini arttırabilir, düşürebilir de. Eskiden olduğu gibi günümüzde de çeyizin değeri aileler tarafından biçilmemektedir. Aile kendi ekonomik durumuna göre kızlarına çeyiz hazırlar, verirler. Çeyiz genelde gelin doğum yaptıktan, yani bir yıl sonra verilir. Bu durum da artık kızın gelin gittiği evden yer edinmesi, ayrılma durumunu atlatmasıyla ilgilidir. Gelinin çeyizi geldikten sonra oğlan babası “süt akısı” (süt hakkını) öder. Aslında süt hakkı kızın annesine verilen bir hediyedir. Süt hakkı genelde büyük baş dişi hayvandan oluşur. Böylece iki aile ortasındaki alışveriş sona erer.

Yukarıda belirttiğimiz gibi iki gencin isteği veya dünürücü gelme sonucuyla iki taraf anlaşılır ve erkek tarafı kıza küpe takar. Bu nişan sayılır. Yine karşılıklı konuşularak düğün günü tespit edilir. Düğün olacağı gün kıza ailesi hazırlar. Önceden Kırgız kızların yaşının henüz küçük olması, evlenmiş olması, dul olması saçlarının örülmesinden ve giydiği başlıklardan anlaşılırdı. Kız iken saçları kırk örüm olur ve “tebetey” denilen tepesinde kuş tüyü olan yuvarlak başlık takarlardı. Kızın evden kocaya gideceği gün “tebete-

yi" başından çıkarılır, saçı ikiye örülür, başına "eleçek" adlı yuvarlak, çeneyi da kapatan örtüsü olan başlık giydirilir. Kırgızlarda "eleçek"i sadece evli kadınlar giyer. Damat, arkadaşlarıyla gelir, kızı evinden alır, götürür. Eskiden kız evden götürülürken annesi, ablaları ve yengeleri tarafından ağıtlar yakılırdı. Buna Kırgızlar "Kız kınşlatuu" (*Kız ağlatma*) derler. Kırgızların inançlarına göre kız mutlu olacağı yere ağlayarak gidermiş. Ayrıca gitmekte olan kızın yüzü örtülü olurdu. Kırgızlardaki bu uygulama Anadolu'daki kına gecesinin başka bir çeşididir.

Anne ağıtlarından bir örnek:

*Aylanayın kulunum,
Saymaluu cooluk kolunda,
Saymañ kaldı ordunda.
Keşenem bulga tolobu,
Kelinim kızday bolobu,
Kudagıy, kümüştön söykö tagıp al,
Kün tiygizbey bagıp al,
Altından söykö tagıp al,
Ak taldan bolsun örgöñüz,
Akılman bolsun küyöñüz.
Celbir celbir ot küyöt,
Etegiñ menen öçürgün.
Caqşı caman söz uksañ,
Köñülüñ menen keçirgin.
Küyöñün köñün kirdetpe,
Künügö bizdi tildetpe
Alganın köñün kirdetpe,
"Atandı" dep bizdi tildetpe. (El Adabiyatı Serisi
2003: 64 -65).*

*Kurban olayım ben sana,
İşlemeli örtü kolunda,
İşlemen kaldı yerinde,
Cüzdanımda para olur mu,
Gelinim kız gibi olur mu?
Dünürüm, gümüş küpe takınız,
Güneş geçirmeden bakınız,
Altın küpe takınız,
Ay tiygizbey bagıp al.
Ay geçirmeden bakınız.
Aksögütten olsun eviniz,
Akıllı olsun eşiniz.
Alev alev ateş yanar,
Etegiñ ile söndürün.
İyi kötü söz duyarsan,
Gönlünle affedin.
Kocanın gönlünü soğutma,
Her gün bize laf getirme.
Eşinin kalbini soğutma,
"Babana" laf getirme*

Anlaşılabacağı üzere "Kız kınşlatuu" geleneğinde en önemli mesele kızına nasihat vermektir. Böylece kız baba evinden çıktıktan sonra artık ona bir misafir gibi bakılır ve "kız konok" (*kız konuk*) derler.

Günümüzde bu gelenek neredeyse yaşamını yitirmiş olup, Kırgızcada "koşok" olarak adlandırılan ağıt kelimesi anlamını ölü törenlerinde yakılan ağıtlarla sınırlanmış durumdadır. Bu durumu evliliğin artık eskisi gibi zorla olmayıp, hem kızın hem de erkeğin isteği üzerine kurulması, birbirlerini tanıyarak, severek evlenmeleri ile açıklayabiliriz.

Açuu Basuu

Gelin, damadın evine geldiği gün düğün başlar. Günümüzde düğünler genelde sonbaharda, hasat mevsiminde olmaktadır. Önceden, gelin, damat evine gelince bir ateş yakılırdı. Ateşin etrafında gelin ile damat üç kere dönerdi. Eve girmeden önce kayın valide veya kabile büyüklerinden birileri gelin ile damadı tütsülerlerdi. Böylece gelin ile damadı kötülüklerden, nazardan, beladan korumuş olurlardı. Eski ateş yakma âdeti günümüzde gelin ile damadı ardıç ağacıyla tütsülemeyle yer değiştirmiştir. Gelin damadın

evine getirilir getirilmez dualar eşliğinde kurban kesilir. Bu işlem gerçekleştikten sonra damadın babası büyük, küçük kardeşlerinden yanına alarak kızın babasının evine doğru yola çıkar. Buna Kırgızlar “açuu basuu” (*acıyı bastırmak*) derler. Acıyı bastırmak için gidenler hep erkeklerden oluşur. Genelde yaşça büyük olmalı. Çünkü kızın babasına, annesine ve akrabalarına sözü geçmelidir. Onların yaşına olan saygıdan dolayı kız tarafı gelenleri sorun çıkarmadan kabul etmelidir. Acıyı bastırmaya gelenler yukarıda sözünü ettiğimiz kalını yani başlık parasını ve bir koyun getirirler. Oğlan babası kız babasının önünde diz çökerek “Kuldugum bar” (*Kulluğum var*) yani kulun olayım der. Kız babası da “Kuldugun kudayga” (*Kulluğun Allahadır*) diyerek diz çöken oğlan babasını elinden tutup kaldırır ve eve alır. Gelenler bir gece kalır, misafir olurlar. Oğlan babası beyaz mendilde sarılı olan başlık parasını kız babasına verir. Başlık parası hiçbir zaman koyu renk mendillere sarılmaz. Çünkü “beyaz”, Kırgızlarda temizliğin, arılığın, büyüklüğün, sevginin, kutsallığın, mutluluğun, iffetin, saflığın ve iyi niyetin simgesidir. Mendile sarılı parayı alan kız babası yavaşça mendili öper, alına sürer ve hanımına uzatır. Böylece bu kazanılan paranın alnın aklıyla kazanıldığını gösterir.

Kırgızlarda gelin gelmeden önce evin bir odası gelin için hazırlanır. Odanın bir köşesine “köşögö” adlı bir kumaş parçası asılır. Gelini köşögönün içine alırlar. Köşögönün içine erkekler girmez. Sadece kadınlar girer. Düğün bitene kadar gelin köşögönün içinde oturur, yanında küçük görümceler ve komşunun küçük kızları oturur. Gelinin sıkılması için şarkılar, türküler söylerler. Gelinin ilk geldiği gece gelin ile kocasının yatağı yengeler tarafından köşögöye hazırlanır. Köşögö kırk gün boyunca asılı kalır, gelin kocasıyla kırk gün orada yatar. Köşögö rengi de Kırgızlar için çok önemlidir. Açık renk olmalıdır. Koyu renk köşögö olmaz. Çünkü açık yani beyaz iyiliğin simgesidir.

Kırgızlar hayır dualarının özellikle yaşlıların dualarının gerçekleşeceğine inanırlar. Bundan dolayı halk arasında şu dörtlük yaygındır:

<i>Kelinge tartkan köşögö, Kögörö berbeyt özü ele. Elinen bata alganda, Al kögöröt deçü ele. (Akmataliev 2011: 38)</i>	<i>Gelin için hazırlanmış köşögö, Yeşermes kendiliğinden. Halkından dua alınca, O yeşerir denilir</i>
--	---

Burada yeşermek kelimesi büyümek, yücelmek, iyiliğe yetişmek anlamında kullanılmıştır.

Dua konusu Manas destanında şöyle geçmektedir:

<i>Kaardanıp attanıp, Kankor Manas oşondo Kan Koşoydon bata alıp. (Manas 1984:121).</i>	<i>Hiddetlice yola çıkıp, Kaplan Manas bu sefer Han Koşoy'un hayır duasını alıp.</i>
---	--

Kanıkey de Koşoy'un duasından sonra Semetey'e hamile kalmaktadır. “Babam Koşoy giyse diye, duası bana düşse diye, çocuğa hasret kaldım diye” (Akmataliev 2004:430).

Kanıkey Koşoy'un güreşte giymesi için pantolon dikmektedir ve onun duasını almaktadır. "Er Töştük" destanın devamı olan "Coodarbeşim" (El Adabiyatı Serisi 1997:23) destanında da babasının intikamını almak için yola çıkmaya hazırlanan oğlu Coodarbeşim'e annesi önce halkın duasını alması gerektiğini söyler.

Günümüzde de bu inanç yaşamını canlı bir şekilde sürdürmekte ve bundan dolayı yeni gelen geline aile ve kabile büyükleri bol bol dua etmektedir. Geline başörtüsünü örterken okunan veya söylenen dualar da dikkat çekicidir. Okunan ilk dua; "Yolun ak olsun", "Önünü çocuk, arkamı servet kaplasın"dır. Kırgızlarda çok çocuk en büyük servet ve kudret sayılmaktadır. Bu duaların yanı sıra "Tenir, yaradan kollasın, Umay Ene yardım etsin, Ata babaların arbaktarı (ruhları) korusun" gibi dualar da edilmektedir. Görüldüğü gibi Müslüman Kırgız toplumunda hala eski dinin izlerine rastlanmaktadır. Teñir, Umay, arbak bunların hepsi atalar kültürünün önemli unsurlarıdır.

Bunların yanı sıra geline büyükler tarafından şu dualar da edilir:

*Kuday calgasın!
Tileğindi bersin!
Aldıñdı bala bassın!
Arkañdı mal, düynö bassın,
Kuday intımak, ıraa bersin,
Izattu çaştan kılısın,
Başınardı taştan kılısın!
Bata berdik çaş – karı,
Algamıñ menen teñ karı,
Kayın curtuñdu sıylagın!
Ak coltoy bol,
Ak eleçek başından tüşpösün!
Oomiyin! (Cusupov 1993: 154).*

*Allah iyilik versin!
Dilediğini versin!
Önünü çocuk kaplasın!
Arkamı hayvan, servet kaplasın.
Allah beraberlik versin,
Saygılı gençlerden yapsın,
Başımızı taştan yapsın!
Dua ettik genç – yaşlı,
Aldığın ile beraber yaşlan,
Kayınlarına saygı göster!
Uğurlu ol,
Ak örtün başından düşmesin!
Amin!*

Böylece yeni gelen geline sağlık, mutluluk, zenginlik dilemekle beraber nasihatte bulunmaktadırlar. Kayınlarına saygı göstermesini, saygılı olmasını istemektedirler.

Genelde Kırgız dualarında "koruyucu iyeler" olarak *Muhammet, İlyas, Suleyman, Fatma – Zuhra, Nuh, Ulukman, Umay, ata baba arbagı, Manas ata arbagı* gibi isimler sık geçmektedir. Bunların yanı sıra "Koşoy'un yaşını ver", "Kanıkey'in uzluğun ver", "Ayçürek'in güzelliğini ver", "Almambet'in aklını ver" (El Adabiyatı Serisi 2003: 201-203) gibi dualar edilmekte, dilekler dilenmektedir. Evlenen iki gence yapılan dualardan bir örnek:

*Paygamberim batasın bersin,
Duşman aldıñarga ötpösün.
Batma, Zuura,
Ulukman pirlers koldosun.
Ak colu şıdır,
Coldoşu Kızır bolsun.*

*Paygamberim duasını versin,
Duşman önünüzden geçmesin.
Fatma, Zühre,
Ulukman pirlers korusun.
Ak yolu açık,
Yoldaşı Hızır olsun.*

*Koro tolgon koy bolsun, Ahır dolu hayvan olsun,
Koynu tolgon bala bolsun. (El Adabiyatı Serisi Koynu dolu çocuğu olsun
2003:263-264).*

Duaların başka bir türü de şöyledir:

<i>Paygamberlar batasın bersin, Bay döölötün bersin. Tenir ata can bersin, Umay ene bak bersin, Kazanına aş bersin. (El Adabiyatı Serisi 2003:271)</i>	<i>Peygamberler duasını versin, Varlık servetini versin. Tanrı ata can versin, Umay ana baht versin, Kazanına aş versin</i>
--	---

Kırgız – Kazaklarda düğün âdetlerinde görülen Kamlık gelenekleri izlerinden birisi de gelinin kayın babasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesidir. Kırgızlarda gelin kayın babasının evine ilk geldiğinde başına saçı saçılır. Saçı, genelde un, boorsok (ekmek parçaları), şekerlerden oluşmaktadır. Saçıyla ilgili Abdulkadir İnan şunları söylemektedir: “Saçı – yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için – yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır (İnan 1972: 167). Saçı saçılırken de aynı dualar okunur.

Dini Nikâh

Günümüzde Kırgızlar hem dinî hem de resmî nikâh kıyarlar. Kırgızlar için dinî nikâh çok önemlidir. Çünkü dinî nikâhın özel duaları vardır, yeni evli çiftlere kelime-i şahadet söyletirler. İmam, nikâh kıyarken evli çifte bir kâseye doldurulan su içirir. Su içmenin temelinde çok eski Türk inancının izleri vardır. Çünkü eskiden su içme yolu ile yapılan ant ve yeminlerin uygulandığını biliyoruz (Ögel 1995:316). Günümüzde de yeni evlenenler aynı tasta su içerek birbirlerine karşı ant içmiş olurlar. İmam nikâhı kıyılırken yeni evli çiftin yanında şahit olarak onların arkadaşları, akrabaları bulunur. Bunun yanı sıra yeni evli çifte vekil baba, vekil ana tayin edilir. Vekil ana, vekil baba olarak orta yaşlarında çoluk çocuk sahibi olan, halka sözü geçen, halk tarafından saygı gören, tecrübeli, sabırlı ailelerden seçilir. Vekil baba ile vekil anne oğlanın ailesi tarafından seçilir. Bu uygulama aynı zamanda aile dostluğunu da pekiştirir. Gelin vekil baba ile vekil anneyi kendine çok yakın görür, onlar da gelini kendi kızları gibi görür, yeri gelince nasihatte bulunurlar. Bundan dolayı Kırgızlarda çok yaygın olan:

“Ökül ene öz enem, Ölsö ölsün kayın enem”	“Vekil anam öz anam, Ölürse ölsün kayın anam”
--	--

(Akmataliev 2011: 39) denilen söz hayatın ta kendisinden alınmıştır. Vekil ana ile vekil baba yeni evli çiftlere “enci” (pay) verirler. Bu genelde büyük baş hayvanların yavrularından oluşur.

Ceñe Cuurkan

Evlilikten birkaç gün sonra gelinin yenge ve kız kardeşlerinden üç veya dört kişi damat evine gelir. Damat evine gelmelerinin maksadı gelinin giysilerini ve “cene cuurkan” getirmektir. “Cene cuurkan” – kızın ailesi tarafından kızı ve damadı için özel olarak hazırlanmış yorgan ve yastıktır. Bunları damat evine yenge götürdüğü için Kırgızlar “cene cuurkan” (yenge yorgan) derler. İlk kez damat evine gelen kızın yenge ve kız kardeşleri iyi karşılanır, kurban kesilir, genelde bir gece misafir edilir. Ertesi gün yenge ve ablalar giderken kız evden çıkmaz, gelini kendi odasına oturtur ve elbisesinin eteğini balta ile bastırırlar. Gelinin elbisesinin eteğinin balta ile bastırılması geleneksel Türk inancındaki demirin önemi ile ilgili olmalıdır. Eşler arasında sağlam, kuvvetli bir evliliğin sürmesi, gelinin hayatının sonuna kadar koca evinde kalması dileğiyle yapılan bir gelenektir. Çünkü bu pratik beşik toyunda da yapılmaktadır. Çocuğu ilk kez beşiğe belemenden önce beşiğin üzerinde baltanın sallanması, çocuğun kuvvetli ve cesur olması dileğiyle ilgilidir.

Kırgızlar yeni gelen geline iyi davranırlar, onun yabancı bir eve alışması için ellerinden geleni yaparlar. Kırgızlar arasında söylenen “Kelin caman emes, kelgen ceri caman” (*Gelin kötü değil, geldiği yer kötü*) denilmemesi için dikkat ederler. Gelin de kayınlarına karşı saygılı olur, sabah erkenden kalkar, evdekileri selamlar ve sofraya hazırlar.

Otko Kirgizüü

Kırgızlarda evlilikle yakından ilgili geleneklerden biri de “Otko Kirgizüü” geleneğidir. “Otko kirgizüü” millî bir âdet olup, yeni gelini erkeğin akrabaları ile tanıştırmaya amacıyla yapılmaktadır. Böylece damadın bütün akrabaları yeni gelin ile kocasını evlerine yemeğe davet ederler ve bundan sonra gelin o ocağa akraba sayılarak gelip gitmesi sağlanır. Bu durumda Kırgızlarda bir erkeğin üç yurdu olur: Ata curt (ata yurt), Tayake curt (dayı yurt) ve Kayın yurt (kayın yurt).

Kırgızlar evli kızını büyük bir neden olmadan ayırmazlar. Kızı boşanan aile “dua bozdu, belaya rastlar” düşüncesiyle halk tarafından hoş karşılanmaz (El Adabiyatı Serisi 2003: 53). Bundan dolayı Kırgızlar boşanmaktan, ayrılmaktan çok korkarlar. Ancak kadının kocası ölürse, tekrar evlendirilecek yakını olmazsa kadın serbest sayılır.

Evliliğe Dayalı Akrabalık Terimleri

Kuda – Dünür. Erkekler için söylenir.

Kudagıy – Dünür. Kadınlar için söylenir.

Kudaça – Dünür. Evlenen çiftten büyük olan ablalar için söylenir.

Kayın ata – Kayın baba

Kayın ene – Kaynana

Küyöö – Koca

Ayal – Karı

Kayın aga – Kayın birader. Ancak evlenen çiftin büyüğü

Kayın ece – Görümce. Ancak evlenenlerden büyük

Kayın ini – Kayın birader. Gelin ve damadın küçükleri
Kayın siñdi – Görümce. Gelinin kocasından küçük olan kız kardeş.
Kelin - Gelin
Küyöö bala – Damat
Ceñe – Yenge
Cezde – Enişte
Abısın – Elti
Baldız – Baldız
Baca – Bacanak

Sonuç

Bu çalışmaya bakarak Kırgızların tarihlerine, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine önem verdiklerini, milli değerlerini baskılara rağmen koruduklarını söyleyebiliriz. Evlilik törenlerindeki uygulamalarla beraber diğer geçiş dönemleri olan ölüm, doğum törenlerinde yapılan uygulamalar Kırgızların köklü bir kültüre sahip olduklarını göstermektedir. Böylece Kırgızların gelenek ve göreneklerinde İslam Dininin yanı sıra Geleneksel Türk Dininin inançlarının da izlerini taşımaktadır. Çalışmamızda da anlaşıldığı üzere Kırgızlar, aile kurumuna çok eskiden beri önem vermişler ve babanın kurduğu, annenin yaktığı ocağı söndürmeden devam ettirmek için evlenmenin şart olduğunu düşünmüşlerdir. Kırgızlardaki “baba ocağını tüttürme” inancı bize eskilerdeki “ataerkil” döneme kadar götürmektedir. Kırgızlarda çeşitli evlilik türleri görülmesine rağmen en makbul olan ve Sovyetlerin dağılmasıyla beraber tekrar canlanan evlilik türü dünürcü giderek kızı almaktır.

Genel olarak baktığımızda evlilik ile ilgili uygulamalarda Anadolu ile Kırgızistan arasında benzerlikler görülmektedir. Bu benzerliklerden yola çıkarak Kırgızlar ile Anadolu Türklerinin aynı kökten geldiğini bir kere daha söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ABDULDAEV, E, İSAEV, D. Kırgız Tilinin Tüştürmө Sөzdüğü, Frunze: Mektep Yayınları, 1969.
- ABRAMZON, S. M. “Kırgız i İh Etnogenetiçeskie i İstoriko – Kulturme Svyazı. Leningrad: Nauka Yayınları, 1971.
- ABRAMZON, S. M. Kırgızdardın cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarihy Bulaktarı, Bişkek: Fond – Soros Yayınları, 1999.
- AKMATALİEV, A. Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü I. Bişkek: Şam Yayınları, 2000.
- AKMATALİEV, A. Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü, II. Bişkek: Şam Yayınları, 2011.
- AKMATALİEV, A. Baba Saltı, Ene Adebı. Bişkek: Şam Yayınları, 1993.
- AKMATALİEV, A. Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar, Ankara: AKM Yayınları, 2001.
- ALIMBEKOV, A. Kırgız Etnopedogogikası, C. I. Bişkek: Kırgızstan Yayınları, 1996.
- BALAMAN, A. R. Evlilik Akrabalık Türleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- BİÇÜRİN, N. Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obıtavşih i Sredney Azii v DrevniyeVremena, Leningrad: Moskva AN SSSR Yayınları, 1950.
- BORATAV, P. N. 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1994.

- CUSUPOV, K. Kırgızdar. Bişkek: Kırgızstan Yayınları, 1991.
El ADABİYATI Serisi, C. 29, Bişkek: Şam Yayınları, 2003.
El ADABİYATI Serisi, C. 3, Bişkek: Şam Yayınları, 1997.
ERGİN, M. Dede Korkut Kitabı, C. I. Ankara: TDK Yayınları, 1964.
İBRAGİMOV, M. Kırgız Makal – İlakap, Uçkul Sözdörü. Karabalta: Salam Yayınları, 2005.
İNAN, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm, Makaleler ve Araştırmalar, Ankara: TDK Yayınları, 1972.
KASIMBEKOV. T. Sıngan Kılıç, Bişkek: Kırgızstan Yayınları, 1998.
KIRGIZ ADABİYATININ TARİHİ, C I. Bişkek: Şam Yayınları, 2004.
KIRGIZ ADABİYATININ TARİHİ, C. II. Bişkek: Şam Yayınları, 2004.
KIRGIZ ADABİYATININ TARİHİ, C. III. Bişkek: Şam Yayınları, 2004.
MANAS. I. Kitep. Frunze: Kırgızstan Yayınları, 1984.
NACİYE. Y. Manas Destanı ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
ÖGEL, B. Türk Mitolojisi. C. II. Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 316.
ÖRNEK, S.V. Türk Halk Bilimi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
POLAT, K. Beşikten Mezara Kırgız Türkeri'nde Gelenek ve İnanışlar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
RADLOFF, W. Proben, c. V. Sankt – Peterburg, 1885.
SEMETEY. I. Kitep. Bişkek: Şam Yayınları, 1995.
SEMETEY. II. Kitep. Bişkek: Şam Yayınları, 1995.
SEMETEY. III. Kitep. Bişkek: Şam Yayınları, 1995.
TABİŞALİYEVA, A. Otrajeniye vo Vremeni. Bişkek: Kırgızstan Yayınları, 1998.
TURKMENSKO – RUSSKİY SLOVAR. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Yayınları, 1968.